

STOLPERSTEINE IN WASSENAAR

Deel 2

Hun nagedachtenis
zij tot zegen

november 2022

STOLPERSTEINE IN WASSENAAR

Deel 2

Hun nagedachtenis
zij tot zegen

Omslagfoto:
Struikelsteen voor Elkan Frijda
Geplaatst op 25 november 2021
Laan van Rhemen van Rhemenshuizen 4

november 2022

Inhoud

	Voorwoord	6	Dankwoord	48
	Nassaulaan 5 <i>Judith Rosen Jacobson-Fereres</i>	8	Bronnen en literatuur	49
	Oranjelaan 16 <i>Jacques Gourevitch</i>	18	Colofon	50
	Duinvoetlaan 9 <i>Henk Hartog</i>	24		
	Stoeplaan 22 <i>Paul Jüdel</i>	30		
	Stoeplaan 17 <i>Jan Kessler</i>	38		

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Werkgroep Stolpersteine Wassenaar.

De Werkgroep Stolpersteine Wassenaar heeft getracht rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij contact opnemen met de Werkgroep Stolpersteine Wassenaar.

Voorwoord

Voor u ligt voor de tweede maal een waardevol document met daarin de verhalen achter de namen van de Wassenaarse Holocaust slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Op 3 november 2022 worden Stolpersteine gelegd voor: Judith Rosen Jacobson-Ferares, Jacques Gourevitch, Henk Hartog en Paul Jüdel.

Eerder dit jaar, op 17 juni, is er een Stolpersteine gelegd voor verzetsstrijder Jan Kessler. De eerste voor een Wassenaarse verzetsstrijder. Ook zijn verhaal kunt u hierin lezen.

Vorig jaar op 25 en 26 november 2021 zijn op zeven adressen de eerste achttien struikelstenen in Wassenaar gelegd. Wat mij is bijgebleven van beide ceremonies zijn de verhalen en de onverwachte ontmoetingen. Verhalen die leiden tot nog meer bijzondere persoonlijke geschiedenissen.

Foto: Studio van der Plas

Zo waren daar de nabestaanden van Robert Kaim en de familie Bromet-Flesseman, die speciaal uit Parijs, de VS en Israël overvlogen voor de ceremonie en elkaar na lange tijd weer ontmoetten in Kasteel De Wittenburg.

De toen 99-jarige Fred Hisschemöller schreef een aangrijpend boek met de titel "Dat deed je gewoon", over zijn jeugd en verzetsactiviteiten in de Tweede Wereldoorlog. Hij was bevriend met Robert Kaim, één van de Holocaust slachtoffers waar ook een Stolpersteine voor is gelegd. Tijdens de ceremonie kon hij aan twee nabestaanden - na 74 jaar - de twee boeken teruggeven, die Robert hem destijds in bewaring had gegeven, toen hij moest onderduiken.

Met dank aan de huidige bewoners werd in juni van dit jaar een struikelsteen gelegd voor de Wassenaarse verzetsstrijder Jan Kessler voor zijn ouderlijk huis op de Stoeplaan 17. Dit is gedaan door zijn enige nog levende zus Margo. Het artikel hierover in De Wassenaarse Krant was voor Ben Noordervliet aanleiding om contact met haar op te nemen. Tijdens werkzaamheden aan het karakteristieke huis vond hij in 1985 achter een plank op de eerste verdieping een stapel oude brieven, foto's en een dagboek van een zekere Jan Kessler. Hij heeft ze al die jaren bewaard en een maand na de steenlegging kon hij de documenten overhandigen aan Margo Kessler.

Dit zijn bijzondere en aangrijpende verhalen, die men tijdens de route naar de uiteindelijke plaatsing van de struikelsteen als cadeau in de schoot geworpen krijgt.

"Een mens is pas vergeten, als zijn naam vergeten is".

De verhalen en de verbindingen die tussen mensen ontstaan door de Stolpersteine in Wassenaar zorgen ervoor dat dit niet gebeurt.

Leendert de Lange
Burgemeester van Wassenaar

Nassaulaan 5

Ter nagedachtenis aan
Judith Rosen Jacobson-Ferares
ligt er op dit adres een struikelsteen.

HIER WOONDE
**JUDITH ROSEN
JACOBSON-FERARES**
GEB. 1886
GEDEPORTEERD 1942
UIT SCHEVENINGEN
"ORANJEHOTEL"
VERMOORD 15-10-1942
AUSCHWITZ

JUDITH ROSEN JACOBSON-FERARES

Op 3 december 1886 wordt Judith Ferares geboren in Amsterdam. Zij is het eerste kind van Raphael David Ferares (1857) en Paulina Catharina Deen (1866). In het gezin worden later nog twee dochters geboren: Rachel (1888) en Charlotte (1890).

In 1908 trouwt Judith op 21-jarige leeftijd met de 16 jaar oudere Jacob Eduard Rosen Jacobson (1870-1937), rechter bij de arrondissementsrechtbank in Rotterdam. Het echtpaar gaat wonen aan de Mathenesserlaan waar hun vier kinderen worden geboren: Elisabeth Henriëtte Marianna (Lijs) 1909-2003, Pauline Catharine (Pau) 1910-2008, Robert Raphael Maurits (Rob) 1913-2002 en Eduard Jacob (Jaap) 1916-2015.

In 1930 verhuist het gezin naar de Nassaulaan in Wassenaar. De familie betreft daar hun nieuwe woning, een ontwerp van de bekende Haagse architect Co Brandes ¹.

In het jaar dat Adolf Hitler in Duitsland aan de macht komt (1933), wordt er bij Judith een nier operatief verwijderd. Gelukkig levert de ingreep haar geen lichamelijke beperkingen op. Vier jaar later in 1937, slaat het noodlot wel toe wanneer Jacob op 67-jarige leeftijd overlijdt.

Judith is van nature positief ingesteld, zorgzaam voor anderen, maar houdt ook graag de regie in eigen handen. Voor haar kinderen is ze nu moeder en

¹ Co Brandes (1884-1955) was samen met Jan Wils één van de belangrijkste architecten van de Nieuwe Haagse School. Deze stijl bestond grofweg tussen de jaren twintig en vijftig van de vorige eeuw met een hoogtepunt rond 1930. Brandes ontwierp o.a. een aantal Wassenaarse villa's en ook de St. Bonifaciuschool (1918) is van zijn hand.

Het gezin Rosen Jacobson, v.l.n.r. Pauline, Jacob, Rob, Lijs en Judith met op schoot Jaap, Rotterdam 1917.

Muziekuitvoering. Rob (viool), Jaap (cello) en Judith aan de vleugel, Rotterdam, maart 1927.

vader tegelijk. De beide broers studeren nog en Judith zorgt voor een warm gezinsleven waarin cultuur en muziek een belangrijke rol spelen. Regelmatig koopt zij prenten en kunst van tot dan toe nog onbekende kunstenaars, maar ook van Jan Toorop die zij persoonlijk kent. In huize Rosen Jacobson wordt veel gemusiceerd. Judith speelt dan aan de vleugel, haar zonen cello en viool. Aan huis worden met enige regelmaat muziekuitvoeringen gegeven.

Toch zullen de gezinsleden met hun joodse achtergrond zich zorgen hebben gemaakt om de verslechterende situatie in Duitsland. Ongetwijfeld hebben zij kennisgenomen van gevluchte joodse families die dachten in Wassenaar een veilig onderkomen te hebben gevonden.

Wanneer op 10 mei 1940 de Duitsers ons land binnenvallen, zijn de kinderen inmiddels volwassen, hebben een baan of zijn aan het afstuderen. Pauline is bij het uitbreken van de oorlog in Nieuw-Zeeland en zal pas na de oorlog voor korte tijd terugkeren. Bij gevechtshandelingen in de eerste dagen van de oorlog raakt het huis aan de Nassaulaan beschadigd, maar blijft het bewoonbaar.

Begin juli 1940 worden de eerste maatregelen tegen Joden ingevoerd. Vooralsnog maken Judith en haar kinderen zich geen zorgen. Dit verandert wanneer een half jaar later de aanmeldingsplicht “voor alle personen van geheel of gedeeltelijk Joodschen bloede” wordt afgekondigd. Hierbij moeten de joodse grootouders worden opgegeven. Het zorgt aan de Nassaulaan voor een verhitte discussie. Het geloof heeft in de opvoeding van de kinderen nooit een rol gespeeld en het gezin voelt zich ook niet betrokken bij het joodse geloof. De familie wil aanvankelijk minder joodse voorouders opgeven. Judith echter, standvastig als ze is, beslist op het laatste moment anders. Ze wil haar ouders van Portugees joodse afkomst niet verloochenen en zo worden uiteindelijk alle vier de joodse grootouders opgegeven.

Later, wanneer de Jodenvervolging begonnen is, komen de Joden van Portugees joodse afkomst in actie om aan te tonen dat zij niet tot het joodse, maar tot het mediterrane “ras” behoren. Hiermee proberen zij een plaats te bemachtigen op de Portugeezen- en emigratielijsten om zo aan deportatie te ontkomen. Sommigen trachten via de zgn. Calmeyer-lijst² aan die deportatie te

² Hans-Georg Calmeyer was een Duitse jurist die tijdens de Tweede Wereldoorlog als ambtenaar in Nederland werkte. Hij heeft tussen februari 1941 en september 1944 naar schatting ongeveer 3700 mensen het leven gered door bezwaarschriften goed te keuren, waarin zij aangaven geen jood te zijn.

ontkomen. Ruim een jaar later zal de familie Rosen Jacobson juridische stappen ondernemen om de eerder gedane opgave van het aantal joodse grootouders te wijzigen.

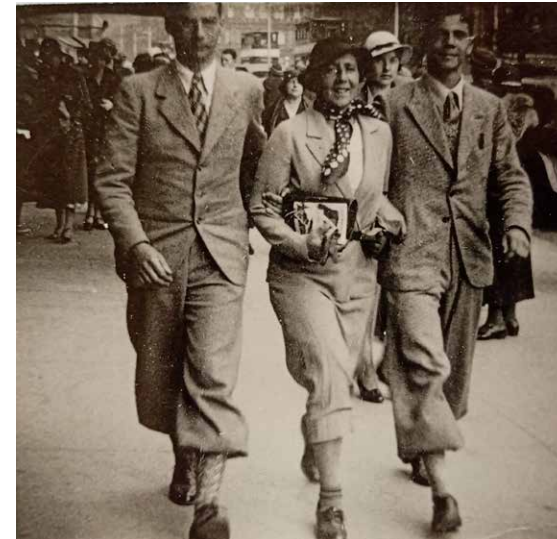
Wanneer op 15 april 1941 wordt aangekondigd dat Joden hun radio moeten inleveren, brengt de familie hun goede radio ergens veilig onder en levert een oud toestel in. Twee maanden later worden Joden verplicht om hun koper, nikkel, tin en lood in te leveren. Judith maakt gebruik van het aanbod van een vriendin om allerlei waardevolle voorwerpen te begraven op een landje in de buurt van Bennekom. Zo verdwijnen het koper en tin, verpakt in wasketels, uit huis. Het kenmerkt de onverzettelijke houding van Judith: niets mag in Duitse handen vallen!

Ondanks alle toenemende zorgen is er gelukkig ook nog ruimte om het leven te vieren. Wanneer Jaap, de jongste zoon, op 1 juli 1941 slaagt voor zijn doctoraalexamen Nederlands Recht, is er die dag thuis een examenfeestje met lopend diner waarbij Judith gebruikmaakt van de voorraad voedsel.

Vreugde en zorgen liggen in die tijd dicht bij elkaar. Dit ervaart het gezin wanneer op 17 augustus van dat jaar joods grondbezit moet worden aangegeven. Er bestaat dan grote onzekerheid onder Joden over hoelang zij nog in hun eigen huis kunnen blijven wonen. Ook moeten Joden hun geldelijk vermogen inleveren bij Lippman, Rosenthal & Co³ in Amsterdam. Judith blijft zich verzetten tegen de Duitsers en hun maatregelen tegen de joodse Nederlanders.

Haar zoon Jaap schrijft later hierover: *“Maar mama is, als steeds, optimist. Een optimisme gepaard aan wil om zich te verzetten en een fighting spirit, die zij gedurende de gehele Duitse bezetting, tot ik haar voor het laatst per telefoon sprak, aan de dag heeft gelegd en waardoor de stemming thuis eigenlijk, ondanks alles, steeds zo voortreffelijk is geweest. Als ik de zaken wel eens somber inzag, was moeder altijd welgemoed, vol vertrouwen dat zij wel één of andere oplossing zou vinden om zich tegen de Duitsers en hun bepalingen te verzetten. Daarin vond ik haar wel eens overmoedig en onvoorzichtig, zag de verdergaande rücksichtsloze gedragslijn van de bezetter niet in”.*

³ Lippmann, Rosenthal & Co. of kortweg Liro, in de volksmond ook bekend als de “Duitse rooifbank” of “Nazibank”, was een bank aan de Sarphatistraat nabij het Weesperplein in Amsterdam. De bank werd tijdens de Duitse bezetting in 1941 opgericht om joods bezit te registreren en vervolgens te roven.

Judith met haar zonen Rob (links) en Jaap (rechts) in Schotland, 1934.

De effecten en andere waardepapieren worden verstopt in een dicht gesoldeerde blikken trommel en vinden eveneens hun weg naar Bennekom. Intussen ontstaat er een correspondentie met de Liro-bank. Er worden vragen gesteld en er zijn verzoeken om handtekeningen. De familie is echter niet bereid om mee te werken en neemt een trainerende houding aan.

Het is 23 april 1942 als er van het gemeentehuis in Wassenaar per telefoon wordt aangekondigd dat het huis aan de Nassaulaan per 1 mei zal worden gevorderd door de Duitsers. Dan al is bijna de complete inventaris van het huis ondergebracht bij burens, vrienden en kennissen. Kort hierna komen Duitse officieren polshoogte nemen en één van hen geeft aan dat de vleugel privé-eigendom mag blijven. Wanneer op 1 mei het huis wordt overgedragen aan de Duitsers, maakt een Oberfeldwebel misbaar over het feit dat de vleugel verdwenen is. Ook hier treedt Judith onverschrokken op. Uiteindelijk lijken de Duitsers het zo wel goed te vinden. Eén straat verder, op de Waldeck Pymontlaan, vindt het gezin tijdelijk onderdak.

Twee dagen later worden Joden verplicht om een ster te dragen. Judith en haar kinderen besluiten om verschillende redenen dit niet te doen. Korte tijd later volgt er van het gemeentehuis wederom een telefoontje met de mededeling dat de ingekwartierde officieren zijn vertrokken en dat het huis weer is

Judith met haar dochter Lijs aan het paardrijden in de omgeving van hun huis. Links de toren van de Kievetkerk, 1932.

vrijgegeven. De inkwartiering heeft maar veertien dagen geduurd en de familie keert terug naar hun huis aan de Nassaulaan. Vanuit de Liro-bank neemt de druk toe en men dreigt de zaak in handen te geven van de Duitse autoriteiten met alle gevolgen van dien.

In juni 1942 krijgen joodse Wassenaarders bezoek van medewerkers van de Hausraterfassungsstelle. Deze organisatie richt zich op het in kaart brengen van alle roerende goederen die Joden achter moeten laten bij hun gedwongen verhuizing of deportatie. In huize Rosen Jacobson worden de laatste onderdelen van het tafelzilver ingeruild voor stalen bestek, opdat de Duitsers echt niets van waarde zullen aantreffen.

Rob, die werkzaam is als ingenieur aan de kanalisatie van de Oude IJssel, wordt op 8 juni door de Gestapo in Doetinchem gearresteerd en overgebracht naar het Oranjehotel in Scheveningen.

De gebeurtenissen volgen elkaar dan snel op. Op de eerste juli bellen medewerkers van de Hausraterfassungsstelle aan op de Nassaulaan

waarop dat moment Judith alleen thuis is. De Duitsers en hun Nederlandse medewerkers vinden blijkbaar weinig van hun gading en constateren wellicht dat er veel is verdwenen. Hierop wordt Judith gearresteerd en overgebracht naar het politiebureau aan de Van Zuylen van Nijeveltstaat. Het politierapport van die dag vermeldt o.a. dat zij om 12.00 uur na te zijn gefouilleerd, wordt opgesloten in cel I en dat zij ter beschikking staat van *“dhr. J.H. Scharff, waarnemend Colonne führer Hausraterfassung Zenstralstelle für Jüdische Auswanderung, gevestigd Adema van Scheltemaplein 1 te Amsterdam.”* Diezelfde middag wordt Judith’s dochter Lijs door de politie opgehaald, maar twee uur later weer op vrije voeten gesteld. Op het politiebureau hebben moeder en dochter elkaar nog even gezien en omhelsd. Ondertussen heeft men in de agenda van Judith een notitie gevonden waarin staat dat *“de vleugel veilig het huis was uitgegaan”*, terwijl Judith en haar dochter het bezit van de vleugel in eerste instantie hebben ontkend. Die dag wordt er door de politie op verschillende adressen gezocht naar bezittingen van de familie Rosen Jacobson en in de loop van de middag wordt Judith *“door den heer Scharff op transport gesteld naar Amsterdam teneinde aldaar ter beschikking te worden gesteld van de Duitse Politie”*. Blijkbaar is zij daar maar kort geweest, want diezelfde dag nog wordt zij overgebracht naar een Haags politiebureau aan de Laan Copes van Cattenburch. Daar worden ’s avonds door een huisvriend o.a. een jas en toiletgerei afgegeven. De volgende dag, het is dan 2 juli wordt Judith overgebracht naar het Oranjehotel in Scheveningen. Eén dag later wordt Rob, haar zoon, daar vrijgelaten. Moeder en zoon hebben, waarschijnlijk zonder het van elkaar te weten, één nacht samen doorgebracht in de Scheveningse gevangenis!

In de dagen die volgen besluiten Jaap en Rob te vluchten naar Zwitserland. Henk Hartog, woonachtig aan de Duinvoetlaan, is óók zoekende naar een manier om Nederland te ontvluchten en sluit zich bij hen aan. Een kleine week na de arrestatie van Judith begint het drietal aan hun reis naar de vrijheid. Het zou voor de hand hebben gelegen dat Judith wordt overgebracht naar Kamp Westerbork om vandaar gedeporteerd te worden. Haar weg naar een zekere dood verloopt echter anders. Meerdere keren worden kleine groepen strafgevangenen vanuit Scheveningen rechtstreeks naar Duitsland vervoerd. Het overkomt ook Judith. Op 9 september 1942 komen zij en anderen aan in Ravensbrück ⁴.

⁴ Ravensbrück was ten tijde van de Tweede Wereldoorlog een concentratiekamp voor vrouwen, in de buurt van Fürstenberg/Havel, vijftientig kilometer ten noorden van Berlijn.

Judith met haar kinderen in de tuin van hun huis aan de Nassaulaan, juni 1933.

Bij binnenkomst wordt Judith administratief ingeschreven onder kampnummer 13645.o. Haar verblijf duurt niet lang, want nog geen maand later wordt zij op transport gesteld naar Auschwitz.

Haar aankomst daar staat genoteerd op 5 oktober. Vanuit dit oord van verschrikking stuurt zij nog een kaart naar een adres aan de Bloemcamplaan. De kaart is ongedateerd en ook niet gestempeld. De tekst is tussen de regels door cynisch, maar ook humoristisch en getuigt van haar schijnbaar ongebroken geestkracht. Er zijn groeten voor dochter Pauline, familie en de hond Sorka. Het is het laatste levensteken van Judith, want tien dagen na haar aankomst wordt zij op 55-jarige leeftijd vermoord.

Haar vier kinderen hebben de oorlog overleefd.

Lijs heeft ondergedoken gezeten op verschillende adressen, ontvangt op één van die adressen de kaart van haar moeder uit Auschwitz. Zij wordt na verraad gevangengenomen, maar weet uiteindelijk te ontsnappen. In 1947 trouwt zij met Floris Hartog, de broer van de in dit verhaal genoemde Henk Hartog.

Pauline is tijdens de oorlog verhuisd van Nieuw-Zeeland naar de Verenigde Staten waar zij de rest van haar leven is blijven wonen.

Rob bereikt na veel tegenslagen uiteindelijk Engeland en de broers treffen elkaar weer op 6 april 1944, éérentwintig maanden na hun vertrek uit Wassenaar.

Jaap bereikt na veel omzwervingen in december 1942 het vrije Engeland. Het is daar dat hij het bericht verneemt dat zijn moeder is overleden.

Na de bevrijding gaat hij naar Bennekom. Daar wordt na enig zoekwerk de blikken trommel teruggevonden. Later worden ook de wasketels met inhoud opgegraven.

Judith Rosen Jacobson-Ferares, 1935.

Oranjelaan 16

Voor Jacques Gourevitch
ligt er als blijvende herinnering
een struikelsteen op dit adres.

HIER WOONDE
**JACQUES
GOUREVITCH**
GEB. 1903
GEARRESTEERD 1941
GEDEPORTEERD 1942
UIT SCHEVENINGEN
'ORANJHOTEL'
VERMOORD 4-6-1942
GUSEN

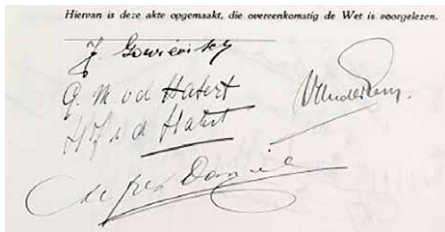
JACQUES GOUREVITCH

Jacques Gourevitch wordt geboren op 25 april 1903 in Borisoglebsk, een Russische stad ruim 600 kilometer ten zuiden van Moskou. Hij is de zoon van Salomon Matwejewitch Gourevitch en Rachel Alexandroona Jewelava.

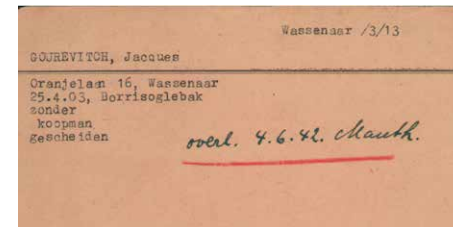
Over het leven van het gezin en de jeugd van Jacques is niets bekend. Wel weten we dat hij elf jaar is wanneer op 28 juni 1914 aartshertog Frans Ferdinand en zijn vrouw in Sarajevo worden doodgeschoten. Het is de lont in het kruitvat dat de oorlog doet ontvlammen. De Eerste Wereldoorlog is een feit. Ook Rusland wordt betrokken bij de Grote Oorlog zoals deze oorlog aanvankelijk wordt genoemd. Het leger lijdt enorme verliezen, begin 1917 zijn al zes miljoen soldaten gesneuveld. Ondanks deze gigantische aantallen besluit tsaar Nicolaas II om door te vechten. Uiteindelijk leidt deze beslissing mede tot zijn eigen ondergang. De Russische bevolking is al jaren erg ontevreden. Rusland is politiek gezien ondemocratisch, er heerst grote armoede onder de boerenbevolking, de voedseltekorten zijn dramatisch en een omvangrijke groep kritische intelligentsia voelt zich niet gehoord. Deze collectieve ontevredenheid vormt een gevaarlijke voedingsbodem voor Russische revolutionairen.

In februari 1917 is voor hen de maat vol en komt het tot een revolutie. Nicolaas II¹ wordt afgezet en begin maart wordt er een Voorlopige Regering ingesteld. Deze Voorlopige Regering geeft de bevolking meer vrijheid van meningsuiting, vergadering en pers. Discriminatie op grond van religie, klasse en etniciteit wordt bij wet verboden. Het algemeen stemrecht voor mannen en vrouwen

¹ Nicolaas II en zijn gezin worden na de afzetting van de tsaar gevangengezet in Jekaterinenburg. Op 17 juli 1918 worden Nicolaas II, zijn vrouw en hun vijf kinderen door de Bolsjewieken vermoord.

Handtekeningen van Jacques Gourevitch, zijn echtgenote en de getuigen op de huwelijksakte, 22 februari, 1933.

Joodse Raad kaart van Jacques Gourevitch (Arolsen Archives).

wordt ingevoerd. Bij een volgende machtsgreep, de Oktoberrevolutie wordt de Voorlopige Regering vervangen door een bolsjewistische (communistic) regering onder leiding van Lenin. Ruim vier maanden later, op 3 maart 1918, sluit Rusland vrede met Duitsland.

De vredesvoorwaarden zijn voor Rusland echter ongunstig. Het raakt grote gebieden kwijt. Zo komen onder meer Polen en Finland onder Duits bestuur. Ook economisch wordt Rusland hard geraakt. Veel landbouwgrond, industriële ondernemingen en kolenmijnen gaan over in andere handen. De jaren daarna is Rusland verwickeld in een hevige burgeroorlog tussen de bolsjewieken (de Roden) en de anticommunisten (de Witten). Ook onafhankelijke groepen bestaande uit anarchisten en etnische minderheden mengen zich in de strijd. Mede door het uitbreken van ziektes en hongersnoden kost de Russische burgeroorlog aan ongeveer 15 miljoen Russen het leven. Onder hen ook 100.000 Joden die door pogroms ² worden vermoord. Veel Russen zoeken een veilig heenkomen en een aantal van hen neemt hun toevlucht tot Nederland. Deze stateloze Russische ballingen worden ondergebracht in interneringskampen in o.a. Gaasterland, Harderwijk en Bergen (NH).

In 1922 weet het Rode Leger de strijd in zijn voordeel te beslechten en na de eindoverwinning wordt in december van dat jaar de Sovjet-Unie opgericht. We weten niet wat Jacques met zijn joodse achtergrond heeft meegemaakt tijdens de burgeroorlog en de daarmee gepaard gaande pogroms. Wellicht heeft het zijn ouders doen besluiten om naar het relatief veilige Polen uit te wijken. Begin jaren twintig van de vorige eeuw komt Jacques Gourevitch vanuit Warschau aan in ons land en wordt gehuisvest in het opvangkamp in Harderwijk. Veel Russische ballingen hebben dan Nederland alweer verlaten, zij zijn per schip vertrokken naar Danzig ³. Op grond van hun jood-zijn hoeven

² Een pogrom is een uitbarsting van geweld en buitensporigheden, gericht tegen een deel van de bevolking. Vaak gaat het om een minderheidsgroepering, met name de Joden.

³ Danzig is het huidige Gdansk, een havenstad in het noorden van Polen.

Russische Joden van de Nederlandse regering niet terug naar huis. Vanwege de vele pogroms is het voor hen daar te onveilig.

Aanvankelijk gaat Jacques in Den Haag wonen. Hier is ook het Russisch gezantschap gevestigd waar Paul Poustochkine de tweede secretaris is, de op twee na hoogste diplomaat. Rondom het gezantschap ontstaat een hechte gemeenschap van Russische ballingen. Men spreekt van “*klein Rusland in Den Haag*”. Paul Poustochkine geeft voor Jacques Gourevitch een paspoort en een verblijfsvergunning af. Op zijn beurt maakt Jacques zich verdienstelijk door op te treden als tolk. De inmiddels eerste secretaris Paul Poustochkine betekent veel voor de Russische gemeenschap in ons land. Samen met prins Hendrik (de prins is voorzitter van het Rode Kruis), de echtgenoot van Koningin Wilhelmina, en het Nederlandse Rode Kruis organiseert hij hulpcomités die voedsel en kleding inzamelen voor de Russische vluchtelingen. Met benefietvoorstellingen brengt men geld bijeen voor het Russische Rode Kruis.

Jacques woont achtereenvolgens in de Haagse Adelheidstraat en de Amalia van Solmsstraat. Drie weken nadat Adolf Hitler in Duitsland aan de macht is gekomen, trouwt de dan 29-jarige Jacques Gourevitch op 22 februari 1933 met Gerada Mathilda van den Hatert (1907). Het huwelijk vindt plaats in de residentie en uit de huwelijksakte valt op te maken dat de ouders van Jacques zijn overleden. Als beroep staat opgetekend “*fabrikant van parfumerieën*”. Jacques en zijn vrouw zullen de ontwikkelingen in Duitsland met gemengde gevoelens hebben gevolgd. De berichten uit nazi-Duitsland zijn weinig hoopvol en boezemen angst in. De geschiedenis lijkt zich te herhalen en velen vluchten naar veiliger oorden. Dit keer zijn het geen Russische ballingen, maar joodse vluchtelingen die alles achterlaten en worden opgevangen in Westerbork ⁴.

⁴ Vluchtelingenkamp – Kamp Westerbork is in 1939 gebouwd als centraal vluchtelingenkamp in opdracht van de Nederlandse overheid voor de opvang van joodse vluchtelingen uit Duitsland. Spoedig na de machtsovername van Adolf Hitler (1933) kwamen de eerste politieke en joodse vluchtelingen uit Duitsland Nederland binnen.

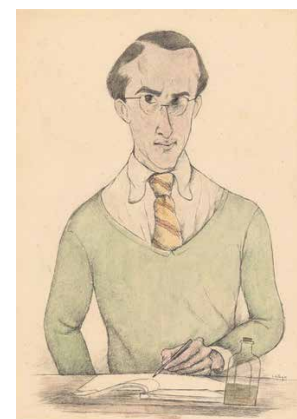
Duinvoetlaan 9

De struikelsteen op de Duinvoetlaan is een blijvende herinnering aan Henk Hartog.

HIER WOONDE
**HENDRIK MARINUS
 HARTOG**
 GEB. 1915
 VLUCHT 1942 FRANKRIJK
 GEARRESTEERD
 GEDEPORTEERD 1942
 UIT DRANCY
 VERMOORD 30-4-1943
 MIDDEN-EUROPA

HENK HARTOG

Hendrik Marinus Hartog wordt geboren op 18 november 1915 in Nijmegen en krijgt als roepnaam Henk. Zijn ouders zijn Arnold Hartog (1880-1966) en Selma Sara Rebecca Elias (1890-1977). Henk is de benjamin van het gezin en heeft twee oudere broers: Joseph (Jo) Philip (1911) en Floris Philip (1912). De vader van Henk is één van de vier broers Hartog die eigenaar zijn van de margarine fabriek Hartog in Oss. In 1928 fuseert het bedrijf met Jurgens en van den Bergh en later met het Lever Sunlight Concern dat wij tegenwoordig kennen als Unilever (1930).

*Zelfportret Henk Hartog, 1941.
 Ets en pentekening met de
 hand gekleurd (fotocollectie
 Rijksmuseum).*

Henk groeit op in Nijmegen, bezoekt er de Nutsschool en de Handelsschool. Hij is vijftien jaar wanneer hij in 1930 zijn schoolloopbaan vervolgt op een Zwitsers jongensinternaat. In deze periode verhuizen zijn ouders naar Wassenaar en gaan wonen aan de Groot Haesebroekseweg. Het is vijf jaar later als Henk een tekenopleiding start aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Na het beëindigen van deze studie gaat hij naar de befaamde Reimann School in Londen. Tussentijds krijgt Henk lessen en raad van de Wassenaarse kunstenaar Paul Citroen. De samenwerking tussen beiden groeit uit tot een hechte vriendschap.

Aanvankelijk wil Henk gaan werken in de reclame- en publiciteitssector. Hij werkt korte

Het gezin Hartog tijdens een bezoek aan Wiesbaden, 1930. v.l.n.r. Jo, Henk, zijn ouders Arnold en Selma, en Floris.

tijd op de reclameafdeling van Unilever in Rotterdam. Hier is ook zijn opleiding op gericht, maar gaandeweg verlegt hij zijn belangstelling naar het ontwerpen en het typografisch tekenen om zich vervolgens te oriënteren op het vrije tekenen.

Inmiddels is de situatie in Europa zowel economisch als politiek drastisch aan het veranderen. Op 24 oktober 1929 is de beurs van New York ingestort met wereldwijde gevolgen. Het zorgt er o.a. voor dat de N.S.D.A.P.¹ van Hitler de wind in de zeilen krijgt en in 1933 aan de macht komt. Wellicht hebben beide factoren een rol gespeeld bij het besluit van de joodse Arnold Hartog om zijn aandelen te verkopen aan Jurgens en te emigreren naar de Verenigde Staten. Hun inmiddels getrouwde zoon Floris volgt het voorbeeld van zijn ouders. In 1938 trouwt Henk in Den Haag met Elisabeth (Elly) Gerardina Messchaert (1916). Na hun huwelijk vestigt het jonge echtpaar zich eveneens in Amerika. Henk wil eigenlijk een studie beginnen aan de Bauhaus School in Chicago, maar vertrekt naar de Westkust waar hij Los Angeles en San Francisco bezoekt. In de eerste stad gaat hij naar een school verbonden aan de studio's van Disney. Het korte verblijf in de V.S. is van grote invloed geweest op zijn werk. Vooral het landschap treft hem en vormt een bron van inspiratie voor zijn latere werk.

Helaas strandt zijn huwelijk al vrij snel en Henk trekt tijdelijk in bij zijn ouders in New York. Vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog (1939) bezoekt Henk met hen zijn pasgetrouwde broer Jo in Portugal. Henk geeft aan

dat hij terugverlangt naar Nederland. Hij mist *“de Hollandse luchten, altijd veranderend, steeds verrassend en de ruimheid van het landschap”*.

Terug in ons land trekt hij in bij zijn broer Jo aan de Duinvoetlaan. In het adresboek van 1941 staat hij vermeld als reclame ontwerper. In deze periode is Henk erg productief en maakt veel tekeningen waarvan hij de inspiratie opdeed in de V.S. en Portugal. Ook maakt hij een aantal zelfportretten waarvan er één in het Rijksmuseum komt te hangen. Dit feit zegt veel over de kwaliteit van Henk als kunstenaar.

Donkere wolken pakken zich ook boven Nederland samen wanneer de Duitse bezetting een feit is en het voor joodse landgenoten steeds moeilijker wordt gemaakt. De ene anti-joodse maatregel volgt op de andere. Via een kennis is Henk in contact gekomen met de broers Rob en Jaap Rosen Jacobson. Zij wonen een paar straten verder aan de Nassaulaan en delen hetzelfde verlangen als Henk om te vluchten naar het veilige Zwitserland.

Afwegingen en plannen worden gemaakt. Wanneer de moeder van Rob en Jaap, Judith Rosen Jacobson-Ferares, op 1 juli 1942 in haar huis wordt gearresteerd en gevangene wordt gezet, is dat het moment waarop hun poging om te vluchten concreet gestalte krijgt. Een kleine week later, op 7 juli, vertrekken zij per spoor uit Den Haag. Een contactpersoon zal ze naar hun eerste adres in Bergen op Zoom brengen. Om niet op te vallen reist het gezelschap niet met elkaar, maar steeds op geruime afstand. Hun enige bagage is een aktentas met daarin het hoognodige. Na aankomst in de Brabantse stad krijgen zij te horen dat men via de Nederlandse consul in Zwitserland niet meer aan de vereiste inreisdocumenten kan komen. Het reisdoel moet worden aangepast en de drie mannen op de vlucht zullen nu proberen om het onbezette deel van Frankrijk te bereiken. De volgende dag reizen zij verder, passeren te voet de grens met België, en bereiken zo Antwerpen. Twee dagen duurt hun oponthoud in de Scheldestad waar zij vrij ongedwongen kunnen vertoeven. Op een terras eten ze gebakken aardappels en vlees (zonder bon) en 's avonds bezoeken ze een bioscoop. Op 11 juli vervolgen zij hun reis met de trein via Brussel naar Parijs. Daar komen zij later die dag aan op het Gare du Nord. De gids die hen vergezelt reist ze klas, de drie mannen moeten het doen met de 3e klas. Vanwege de Franse nationale feestdag op 14 juli zijn de treinen rond die tijd overvol en pas op 16 juli kan de reis onder begeleiding van een passeur² worden voortgezet.

¹ Nationaal Socialistische Duitse Arbeiders Partij

² Een gids die tegen betaling mensen over een grens smokkelt.

In alle vroegte vertrekken ze wederom per trein en zullen een overstap maken op een trein richting Tours. In het plaatsje Gièvres-sur-Cher verlaten zij en de passeur de trein om vandaar te proberen om de demarcatielijn³ over te steken. In dat kleine, slaperige plaatsje trekt het viertal blijkbaar de aandacht. De gids voorop, gevolgd door de drie mannen met hoed, jas en aktentas. Wanneer zij op een pad lopen langs een kanaal worden zij staande gehouden door een Duitse douanier die naar hun papieren vraagt. Negen dagen na hun vertrek uit Wassenaar worden Henk, Rob en Jaap gearresteerd en via de Ortskommandatur per spoor overgebracht naar de gevangenis in het verderop gelegen Romorantin. Henk belandt er in cel nr. 7. Later, na het opmaken van de processen-verbaal, wordt het drietal ondergebracht in één cel. De arrestanten worden goed verzorgd, krijgen goed te eten en kunnen op de binnenplaats genieten van de zon. Henk tekent op blocnotevelletjes de figuren en cijfers van het kaartspel en zo kunnen ze de tijd verdrijven met kaarten. Steeds echter is er op de achtergrond de angst om op transport te worden gesteld naar Duitsland of Polen.

Aan deze relatief rustige periode komt op 5 augustus een einde wanneer de gevangenen hun bezittingen terugkrijgen en horen dat zij nog diezelfde dag zullen worden overgebracht naar Orléans. Na een busreis worden zij ingesloten in een gebouw van de SS en de SD. De officiële beschuldiging luidt nu, dat zij geprobeerd hebben om op illegale wijze de demarcatielijn te overschrijden. Zij zullen samen met anderen worden overgebracht naar een kamp bij Pithiviers even ten zuiden van Parijs, om vervolgens van daaruit naar Polen te worden gedeporteerd.

Diezelfde dag, even na vieren, vertrekken de gevangenen per trein richting Metz. Het gezelschap reist in gereserveerde coupés en Rob en Jaap overwegen om wanneer de gelegenheid zich voordoet uit de trein te springen. Henk op zijn beurt voelt daar echter niet voor. Ongeveer een half uur na vertrek springt eerst Jaap en dan Rob uit de rijdende trein en zullen uiteindelijk, onafhankelijk van elkaar, het vrije Engeland bereiken.

Henk komt later die dag aan in het doorgangskamp Pithiviers om vandaaruit te worden overgebracht naar Drancy, een internerings- en doorgangskamp ten noorden van Parijs.

³ De demarcatielijn in Frankrijk was de grens tussen het deel van Frankrijk, dat door de Duitsers tijdens de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog bezet werd en de nog niet bezette vrije zone, het zgn. Vichy-Frankrijk. Op 11 november 1942 werd ook dit gedeelte van Frankrijk door de Duitsers bezet.

Henk Hartog, Malieveld, Den Haag, 1940.

Henk Hartog, Los Angeles, 1941.

Henk Hartog, Het Binnenhof, Den Haag, 1940.

Henk Hartog, San Francisco, 1941.

Op 26 augustus 1942 verlaat konvooi nummer 24 dit kamp met als eindbestemming Auschwitz. Onder de gedeporteerden bevindt zich in wagon nr. 7 Henk Hartog.

Een getuige weet na de oorlog aan de familie te vertellen dat hij Henk nog heeft gezien in een fabriek in één van de buitenkampen van Auschwitz. Ongeveer negen maanden na zijn vlucht uit Nederland komt aan het leven van Henk op 30 april 1943 een einde; hij is dan nog geen 28 jaar oud.

Na de oorlog ontmoet Floris (de broer van Henk) Lijs, zij is een dochter van Judith Rosen Jacobson-Ferares en tevens één van de twee zussen van Rob en Jaap Rosen Jacobson. In 1947 trouwen zij.

In 1947 verschijnt er een herdenkingsboek samengesteld door Paul Citroen met als titel: *De tekenaar Henk Hartog 1915-1942*.

De naam van Henk Hartog komt ook voor op het herinneringsmonument in Parijs: *“le Mur des Noms”*.

Stoeplaan 22

Ter nagedachtenis aan
Paul Jüdel is er op de Stoeplaan 22
een struikelsteen geplaatst.

HIER WOONDE
PAUL JÜDELL
GEB. 1888
GEVLUCHT IN DE DOOD
14-5-1940
HAARLEM

PAUL JÜDELL

Op dit adres woont in 1940 Paul Jüdel. Paul ziet het levenslicht op 9 november 1888 in Amsterdam. Hij is de tweede zoon van Moritz Jüdel (1861) en Rosina Elisabeth Jüdel – Elias (1863). Zijn één jaar oudere broer is Herman (1887). Vijf jaar na de geboorte van Paul wordt het gezin verblijd met de komst van de derde zoon die Albert (1893) heet. De vader van Paul is mededirecteur van Gresham Life Assurance Limited ¹.

Paul kan goed leren en gaat na de lagere school naar de H.B.S. en volgt daarna een opleiding te beginnen aan de Openbare Handelsschool in Amsterdam. Hij is nog geen achttien jaar oud wanneer hij in 1905 slaagt voor zijn eindexamen. Eind 1906 gaat Paul Jüdel in dienst en wordt opgeleid tot reserveofficier der infanterie. In de zomer van 1907 vertrekt hij met groot verlof, maar wordt daarna enkele keren opgeroepen voor herhalingsoefeningen.

Korte tijd later vertrekt hij naar Londen voor een tweejarige studie in het accountancy- en assurantiewezen. Hierna volgt zijn benoeming tot directeur van Gresham Life Assurance Society en van Gresham Fire en Assurance Society in Londen. Zijn werkterrein bestrijkt o.a. Nederland en haar overzeese koloniën. Paul treedt hiermee in de voetsporen van zijn vader en zal deze functie vervullen tot 1917.

Het is 3 december 1912 wanneer Paul Jüdel in Amsterdam in het huwelijk treedt met Agneta Wilhelmina Lenderink (1890-1950). Een klein jaar later wordt op 11 november 1913 hun dochter Wilhelmina Elisabeth geboren. Op

¹ Een Engelse levensverzekeringmaatschappij opgericht in Londen (1848). Het bedrijf had tal van vestigingen in het Verenigd Koninkrijk, Europa en op andere continenten.

Drie Nederlandse officieren met Paul Jüdel in het midden. Een foto uit de Motorkampioen, 1916 (collectie Beeld en Geluid Delft).

dat moment is de politieke situatie in Europa erg onrustig en houden veel landen rekening met het uitbreken van een oorlog en treffen voorbereidingen. In verband met deze oorlogsdreiging wordt op 31 juli 1914 een algehele mobilisatie in ons land afgekondigd. Alle militairen moeten zich een dag later melden bij hun kazerne. Het leger bestaat in die tijd uit de militia (het veldleger), de Landweer (belast met de bewaking van o.m. de grens, kust, bruggen en spoorwegen) en de Landstorm (dienstplichtigen die eerder waren vrijgesteld of vrijgeloot).

Ook Paul moet zich als reserveofficier van de infanterie melden. Halverwege de Eerste Wereldoorlog wordt hij overgeplaatst naar het korps Motordienst. Voor Nederland zijn er naast de politieke- ook economische gevolgen. Vanwege haar neutraliteit ligt de handel met andere landen grotendeels stil. Bovendien zijn er veel vluchtelingen uit België die in ons land een veilig heenkomen zoeken en die gehuisvest en gevoed moeten worden.

De hele wereld haalt opgelucht adem wanneer er op 11 november 1918 een officieel einde komt aan die verschrikkelijke oorlog. In een bos bij het Franse stadje Compiègne, ongeveer tachtig kilometer ten noorden van Parijs, wordt die dag de wapenstilstand gesloten.

Wederom uit voorraad leverbaar:

Nieuwe BENZ- en OPEL- VRACHTAUTO'S.

MODEL 1919.

N.V. ALGEM. MOTOR-OMNIBUS & VRACHT-AUTO-MAATSCHAPPIJ

„A. M. O. V. A. M.” 's-GRAVENHAGE.

Telefoon 2295 Haag.

KORTENAERKADE 7.

Tel.-Adr. „Amovam Haag”.

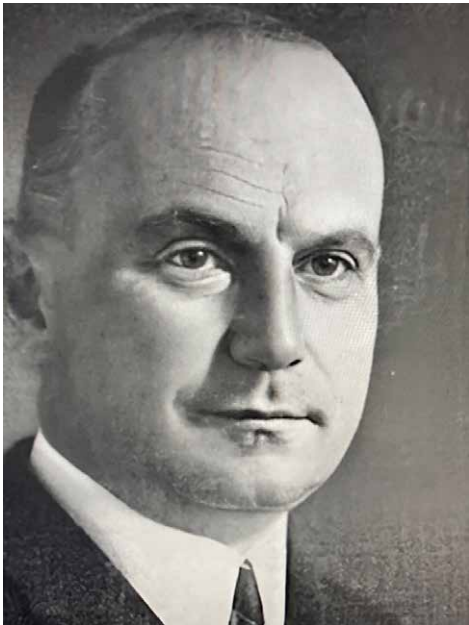
IMPORTEURS VAN:

N.A.G. en Bergmann Electrische Vracht-automobielen.

Day-Elder, Pierce-Arrow, Opel, Mercedes, Benz personen- en vrachtauto's.

EXPLOITANTEN der Zuid-Limburgsche en West-Friesche Motor-Omnibusdiensten.

Leveranciers van verschillende Gemeente- en Rijksinstellingen.

Paul Jüdel, eind jaren dertig van de vorige eeuw
(Biografisch Portaal van Nederland).

Laatste rustplaats van Paul Jüdel en zijn echtgenote Mabel de Vries Robbé. Gemeentelijke begraafplaats "Woensberg" in Blaricum (foto Online-Begraafplaatsen).

Voor Paul Jüdel volgt de demobilisatie en hij probeert de draad van het normale leven weer op te pakken. In datzelfde jaar richt hij de Algemene Motor Omnibus en Vrachtauto Maatschappij (A.M.O.V.A.M.) op. Getuige een advertentie uit 1919 waarin reclame wordt gemaakt voor de automerken Benz en Opel lijken de handelsbetrekkingen met onze oosterburen alweer enigszins genormaliseerd.

In 1922 wordt het huwelijk van Paul en Agneta door hun echtscheiding ontbonden. Hun dochter Wilhelmina moet dan nog tien jaar worden en blijft bij haar moeder wonen. Ondertussen blijft Paul actief op het gebied van verkeer en vervoer en is ook betrokken bij het reiswezen en het vreemdelingenverkeer. Innovatief als hij is richt hij in 1927 de Pullman Club op, een reisbureau dat o.a. ski-reizen per trein naar Oostenrijk organiseert. Afhankelijk van het seizoen koppelt men meer of minder wagons aan de internationale treinen. Binnen de Pullman Club combineert Paul de functie van secretaris en penningmeester.

Ripperda Kazerne, Haarlem, eind 19e eeuw (foto Publiek domein).

Het geluk lacht hem weer toe als hij op 24 december 1935 in Londen hertrouwt met de vier jaar jongere Mabel Jeanette de Vries Robbé (1892-1964). Zij is kort hiervoor gescheiden en heeft twee dochters uit haar eerste huwelijk: Sonja (dan 19 jaar) en Inge (dan 16 jaar). Het gezin vestigt zich aanvankelijk in Den Haag.

Ongetwijfeld zullen zij zich zorgen hebben gemaakt over de ontwikkelingen in Duitsland waar in 1933 Adolf Hitler aan de macht is gekomen en waar de levensomstandigheden voor Joden steeds slechter worden. Paul met zijn joodse achtergrond en bereid als hij is, zal gemerkt hebben dat de bewegingsvrijheid voor Joden daar steeds verder wordt ingeperkt. Velen vluchten naar het veilig geachte Nederland in de hoop aan de terreur van de nazi's te ontkomen. Hopen dat ook deze keer Nederland door haar neutraliteit gespaard zal blijven voor een oorlog.

Het Nederlands Instituut voor Toerisme wordt door Paul Jüdel in 1936 opgericht. Door zijn ervaring en kennis op het gebied van verkeer en vervoer verschijnen met enige regelmaat artikelen van zijn hand in verschillende publicaties. Voor zijn verdienste op dit terrein wordt hij onderscheiden met de Oostenrijkse Orde voor Verdienste, ridder 1e klasse. Ook is hij houder van het Officierskruis voor dertig jaar militaire dienst.

Donkere wolken pakken zich samen boven Europa wanneer Duitsland op 1 september 1939 Polen binnenvalt. Het begin van de Tweede Wereldoorlog is een feit. Vier dagen eerder is in ons land de algemene mobilisatie afgekondigd. Paul die inmiddels in Wassenaar woont, wordt voor de tweede keer in zijn leven gemobiliseerd. Nu in de rang van reserve majoor en wederom bij het korps Motordienst². Het depot van de Motordienst is het opleidingscentrum voor de motordienst en verzorgt de opleiding van chauffeurs, monteurs, onderofficiers- en officierskader. Het depot is gevestigd in de Ripperda kazerne in Haarlem. Velen volgen hier hun militaire rijopleiding. Daarnaast beheert men het voertuigenpark van o.a. de infanterie en artillerie.

Ondanks het naleven van een stipte neutraliteit wordt ons land in de vroege ochtend van de 10de mei 1940 door nazi-Duitsland aangevallen. Net als vele Nederlanders zal Paul niet gerust zijn geweest over de afloop van de strijd. Of hij actief betrokken is geweest bij gevechtshandelingen rondom Haarlem of Amsterdam is onbekend. Ook over de rol van het Depot Motordienst tijdens de meidagen is niet veel bekend. Aangenomen wordt dat de militaire rijopleidingen onmiddellijk zijn beëindigd en dat de cursisten naar hun eigen onderdeel zijn teruggekeerd. De Duitse overwinning lijkt onafwendbaar en met het bombardement op Rotterdam is het pleit beslecht.

De capitulatie is voor velen onverdraaglijk, wetende wat er in Duitsland met de Joden gebeurt. Enkele honderden joodse landgenoten wachten niet af, maar nemen het lot in eigen hand en kiezen voor een vlucht in de dood. Onder hen twaalf militairen waarvan Paul Jüdel er één is. Op 14 mei 1940 komt er een eind aan het leven van deze talentvolle en energieke man. Paul is dan 51 jaar.

Pauls dochter Wilhelmina trouwt in 1936 in Den Haag met Constant Bernard Moormann (1911). Uit dit huwelijk wordt een (klein)dochter geboren: Constance Pauline Moormann. Het jonge gezin overleeft in Nederlands-Indië verschillende jappenkampen.

De vrouw van Paul, Mabel Jeanette de Vries Robbé, overleeft met haar beide dochters de oorlog en overlijdt in 1964. Paul en Mabel liggen begraven op de Gemeentelijke Begraafplaats "Woensberg" in Blaricum.

Ook de beide broers van Paul, Herman en Albert, overleven de oorlog.

Paul Jüdel staat op de Erelijst van Gevallenen 1940-1945³.

Jongeneelen		Jousma	
Johannes Hendrikus Oudenbosch Korporaal Bergen op Zoom	27 · vi · 1917 14 · v · 1940	Ids Leeuwarderadeel Stiens apl. Soldaat Goes	1 · iii · 1910 21 · v · 1940
Jonges		Juda	
Johann Essen Kray apl. Soldaat Alblasserdam	24 · i · 1914 11 · v · 1940	George Henri Tegat apl. Soldaat Atlantische Oceaan	15 · vii · 1908
Jonker		Jüdel	
Jan Avereest Vaandrig Heumen	7 · viii · 1917 10 · v · 1940	Paul Amsterdam Majoor s-Gravenhage	9 · xi · 1888 12 · v · 1940
Jonkers		Julsing	
Marinus Josephus Cornelis Halsteren apl. Soldaat Eiland van Dordrecht	2 · vii · 1905 12 · v · 1940	Johan Semarang apl. Soldaat Rijswijk	17 · iv · 1920 10 · v · 1940
Joosten		Jurrius	
Antonius Dominicus Rotterdam Korporaal s-Gravenhage	15 · viii · 1918 12 · v · 1940	Gerardus Franciscus Bernardus Herwen en Aerdt apl. Soldaat Grebbeberg	2 · x · 1909 13 · v · 1940
Joosten			
Peter Johannes Hendrikus Blerik apl. Soldaat Rotterdam	14 · v · 1916 23 · v · 1940		

² Na de Tweede Wereldoorlog kennen we dit korps als de Aan- en Afvoertroepen.

³ De Erelijst van Gevallenen 1940-1945 in Den Haag is een erelijst met namen van bijna 18.000 Nederlandse oorlogsslachtoffers. De Erelijst bevindt zich in de hal van de voormalige Tweede Kamer der Staten-Generaal aan het Binnenhof.

Stoeplaan 17

Om de herinnering aan Jan Kessler levend te houden, werd er op 16 juni 2022 op dit adres een struikelsteen geplaatst.

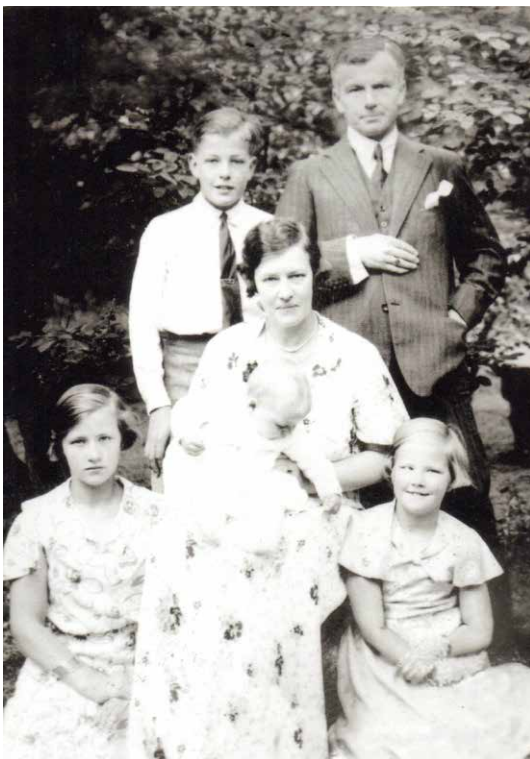
HIER WOONDE
**JOHAN "JAN" HERMAN
 KESSLER**
 GEB. 1919
 VERZETSSTRIJDER
 "GROEP KEES"
 GEARRESTEERD 14-11-1944
 BARCHEM, GEMARTELD
 VERMOORD 15-11-1944
 LAREN

JOHAN HERMAN KESSLER

Jan zoals zijn roepnaam luidt, wordt geboren op 3 december 1919 in Oegstgeest. Hij is het eerste kind van Johan Herman (Jan) Kessler (1892-1978) en Marie Jeanette Nicoline (Nic) Kessler-Jung (1891-1987). Het in 1917 getrouwde echtpaar woont dan in Oegstgeest. De vader van Jan jr. komt uit een succesvolle ondernemersfamilie, is advocaat en houdt kantoor in Leiden. De opa van Jan (Jean Baptiste August) is de grondlegger van de Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij, het huidige Shell. Vader Jan is een sportief type, beoefent vele takken van sport, maar is ook muzikaal. Hij speelt viool en maakt samen met zijn echtgenote kamermuziek. Zij wordt in die jaren omschreven als "*pianiste van groote begaafdheid*".

Kort na de geboorte van Jan verhuist het jonge gezin naar het Brabantse Oisterwijk. Hier wordt in 1921 Marie Jeanette Nicoline (Niekje) geboren. Vanuit Tilburg werkt Jan sr. voor verschillende bedrijven. In 1924 volgt de verhuizing naar Wassenaar en gaat het gezin wonen in het Houten Huis aan de Stoeplaan. Een huis gebouwd in opdracht van de moeder van Jan sr. die zelf op een steenworp afstand woont op het landgoed Stoephout¹. Ook Dolph Kessler, een broer van Jan sr. heeft hier korte tijd gewoond. In dit huis wordt in 1924 Augusta Caroline Henriëtte (Guusje) geboren. In ditzelfde jaar vestigt vader Jan zich als advocaat en procureur in Den Haag. In dit ambt spant hij zich ook in op het maatschappelijk terrein en is o.a. werkzaam voor de reclassering en de Voogdijraad.

¹ In 1969 wordt er op het landgoed een serviceflat gebouwd. Het krijgt de toepasselijke naam Landgoed Stoephout.

Het gezin Kessler. Jan staat naast zijn vader. Niekje zit links en Guusje rechts. Margo zit bij haar moeder op schoot, 1933 (fotocollectie M. Heikens).

Jan is dan vijf jaar en volgt op de op loopafstand gelegen Kievitschool lager onderwijs. Al vroeg blijkt hij technisch inzicht te hebben. Hij is graag met zijn modelspoorbaan in de weer, bouwt zijn eigen trapauto en is een gepassioneerd fotograaf.

In 1931 doet hij toelatingsexamen op het Vrijzinnig Christelijk Lyceum (VCL) in Den Haag en een jaar later wordt het gezin verblijd met de geboorte van dochter en zus Margaretha Jacoba Johanna (Margo). Dagelijks gaat Jan met de tram naar de Residentie. De tramlijn is in die tijd een prima verbinding tussen Leiden en Den Haag. Al blijft het oppassen voor de familie Kessler, want de rails liggen vlak langs de oprit van hun huis.

Na zijn middelbare school gaat Jan werktuigbouwkunde studeren aan de Technische Hogeschool (nu: TU) in Delft. Hiermee treedt hij in de voetsporen van zijn oom Dolph (1884-1945). Jan is een actieve en betrokken student. Hij sluit zich aan bij het Delftsch Studenten Corps, is lid van de kascommissie en ook als secretaris van de Delftsche Studenten Motorclub maakt hij zich verdienstelijk. Samen met andere studenten bewoont hij een studentenhuus aan de Oude Delft.

Jan Kessler op 22-jarige leeftijd als jong student (fotocollectie M. Heikens).

Jan komt geregeld naar huis om er te studeren. Speciaal voor hem wordt er in de achtertuin een houten huisje neergezet waar hij zich makkelijker kan concentreren op zijn studie. Regelmatig komen studiegenoten mee naar Wassenaar waar naast het studeren óók tijd wordt vrijgemaakt voor studentenfeesten.

In Duitsland is in 1933 Adolf Hitler aan de macht gekomen en vanaf dat moment hebben veel Joden de vlucht genomen naar veiliger oorden. Het zal Jan en zijn familie niet ontgaan zijn dat in ons land en ook in Wassenaar joodse vluchtelingen proberen een nieuw bestaan op te bouwen.

Toch neemt de dreiging van een oorlog steeds meer toe. Wanneer in de laatste week van augustus 1939 de algemene mobilisatie wordt afgekondigd, betekent dit voor Jan en zijn medestudenten dat zij worden opgeroepen voor militaire dienst. Hij komt terecht in een eenheid die bestaat uit Delftse studenten, de zogenoemde TH-compagnie, depot genie in Delft.

In de vroege ochtend van 10 mei 1940 vallen de Duitsers ons land binnen. Er wordt hevig gevochten o.a. om de Residentie. Duitse parachutisten proberen

Het Houten Huis begin jaren '40 (fotocollectie M. Heikens).

strategische punten rond Den Haag in handen te krijgen. Vliegvelden, bruggen, maar vooral het regeringscentrum zijn het doelwit. De eenheid van de Delftse studenten wordt ingezet bij het bouwen van een verdedigingslinie rond Delft. Jan is ondergebracht in het gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde van de Technische Hogeschool. Van daaruit kan hij bij helder zicht de toren van de Goede Herderkerk aan de Stoeplaan zien. Het geeft hem *“een prettig gevoel”*. Naar huis schrijft hij o.a.: *“Wat een korte tijd was er nodig om ons zorgeloze bestaan te veranderen”* en *“voor zover nodig wil ik jullie geruststellen over de bezigheden van onze compagnie, wij vervullen wachtendiensten binnen de stad, liggen in hetzelfde gebouw als voorheen en worden goed verzorgd”*. Maar Jans verlangen naar huis blijft groot, want hij schrijft: *“Hoezeer gaan mijn gedachten uit naar het beste plekje op aarde: ons Houten Huis!”*.

De strijd is hevig en ongelijk, de overmacht te groot. Eén dag na het bombardement op Rotterdam capituleert Nederland op 15 mei. Kort na de overgave probeert Jan de draad van zijn studie weer op te pakken en gaat terug naar de Technische Hogeschool.

In de loop van de maanden die volgen worden verschillende anti-joodse maatregelen ingevoerd. Op 21 november worden alle joodse leraren

Jan Kessler tijdens zijn voorbereiding op de Elfstedentocht (fotocollectie M. Heikens).

ontslagen. Het overkomt ook twee Wassenaarse docenten die lesgeven op het Rijnlands Lyceum: Freddie da Silva en Ernest Frijda². Op de Hogeschool gaat het om zes medewerkers van wie er drie hoogleraar zijn. Hierop volgt een studentenstaking die door de bezetter wordt beantwoord met het sluiten van de Technische Hogeschool. De Duitsers gaan op zoek naar de organisatoren van de staking en vallen verschillende studentenhuizen binnen. Ook het pand aan de Oude Delft wordt doorzocht. Een aantal studenten wordt verhoord en vijf van hen worden vastgezet in het Oranjehotel. Na vijf weken worden ze weer vrijgelaten. Hoewel Jan het risico loopt om opgepakt te worden, gebeurt dit niet. Uiteindelijk worden de aanstichters van de staking niet gevonden. De kiem van het studentenverzet is dan al gelegd. Wat klein begint, groeit al gauw uit tot professionele en doeltreffende verzetsgroepen. Ook Delft wordt een broeinest van het studentenverzet.

Eind januari 1942 is het zo koud in ons land, dat de Elfstedentocht verreden kan worden. Samen met een vriend besluit Jan naar Leeuwarden te gaan om daar te starten aan de 200 kilometer lange tocht. Na ruim twaalf uur wordt de finish bereikt in de Friese hoofdstad.

² Zie de brochure *“Stolpersteine in Wassenaar”*, november 2021.

Het inmiddels gerestaureerde tuinhuisje waar Jan studeerde (foto Annick Nijman).

In november van dat jaar rondt Jan Kessler zijn studie af en behaalt hij zijn kandidaats. Ook in een ander opzicht wordt 1942 voor hem een bijzonder jaar. Hij raakt betrokken bij het inlichtingenwerk, volgt hiervoor een opleiding en verzamelt vervolgens gegevens in delen van Noord- en Zuid-Holland met Wassenaar als uitvalbasis. De verzamelde gedetailleerde informatie over onder meer verdedigingswerken, bunkers en de sterkte van Duitse troepen worden via contactpersonen doorgespeeld aan de Engelsen. De aantekeningen die Jan maakt, worden verstopt in het frame van zijn fiets waarmee hij zijn verkenningstochten maakt. Soms legt hij in één week 900 kilometer af. Op de Stoeplaan weet men wel dat Jan actief betrokken is bij het verzet, maar niet wat hij precies doet en waar hij verblijft. Op onverwachte momenten staat hij weer op de stoep. Ongetwijfeld zullen zijn ouders zich zorgen hebben gemaakt over zijn deelname aan het verzet. Het regelmatige telefonische contact met thuis stelt hen enigszins gerust.

In 1944 roept de Nederlandse regering in Londen op tot een spoorwegstaking in Nederland. Deze staking moet de deportatie en het Duitse troepentransport stilleggen. Het gevolg is dat er vanaf dat moment geen treinen meer rijden. Inmiddels heeft Jan zijn werkerterrein verlegd naar het oosten van het land. Daar zet hij samen met een ander een organisatie op om verkenningen te doen ten oosten van de IJssel: Twente en de Achterhoek.

Gebrandschilderd raam op het Vrijzinnig-Christelijk Lyceum in Den Haag (foto Tom Dijkwel, 2016).

Op 15 november is Jan Kessler weer op pad om inlichtingen te verzamelen over het 18e SS Panzerregiment. Op het fietspad aan de rand van de Lochemse Berg wordt hij staande gehouden door twee Nederlandse handlangers van de SD die hem fouilleren waarbij een brief en aantekeningen worden gevonden. Een arrestatie volgt en Jan wordt overgedragen aan de SD die in villa Onland (Lochem) een Dienststelle hebben. Hier wordt hij direct onderworpen aan een verhoor. Men wil weten wie hij is, wat hij doet in Barchem, wat de betekenis is van de gevonden papieren en vooral ook wie zijn contacten zijn. Jan probeert zo lang mogelijk te zwijgen om tijd te winnen. Zodoende geeft hij zijn contacten meer tijd om veilig weg te komen. Gaandeweg wordt het verhoor grimmiger en de volgende dag volgt een tweede gewelddadige ondervraging. Jan probeert te ontsnappen door uit een raam te springen, maar die poging mislukt. Onder zware druk noemt hij uiteindelijk een naam, maar bij navraag door SD'ers blijkt die informatie waardeloos. Het gevolg is dat het verhoor nog intensiever en hardhandiger wordt voortgezet. Die nacht sterft Jan in zijn cel aan de verwondingen die hij heeft opgelopen. De volgende dag wordt hij heimelijk begraven op de oprit van villa Onland. Hij is dan pas 24 jaar oud.

De ouders van Jan en zijn zussen in Wassenaar, nog onwetend van dit verschrikkelijke feit, proberen de laatste oorlogswinter door te komen. Voedsel en brandstof zijn schaars, maar in het voorjaar van 1945 neemt de hoop op

Het graf van Jan op het Ereveld Loenen (foto Jan Braakman).

een spoedige bevrijding toe. De bewoners van het Houten Huis hebben al sinds november van het vorige jaar niets meer van hun geliefde zoon en broer vernomen.

Toch is de situatie in Wassenaar verre van veilig. Vanaf september 1944 lanceren de Duitsers vanaf mobiele lanceerinstallaties V2 raketten af die in Londen dood en verderf zaaien. Ook vanuit het bosrijke Wassenaar worden deze raketten gelanceerd. Engelse gevechtsvliegtuigen maken in het voorjaar van 1945 jacht op deze mobiele lanceerinstallaties. Op 14 maart zijn de ouders van Jan in de omgeving van Wassenaar op zoek naar voedsel. Hun pasgetrouwde dochter Niekje is met haar man Frits rond het huis bezig om brandhout te verplaatsen wanneer er een aanval plaatsvindt op één van de mobiele V2 installaties in de buurt. Niekje wordt dodelijk getroffen door een granaatscherf, haar man is gewond.

Het moet verschrikkelijk zijn voor de familie die ook nog in onzekerheid verkeert over het lot van Jan. In de dagen na de bevrijding blijft het nog steeds angstaanjagend stil.

Op 12 juni komt er aan alle onzekerheid een einde wanneer Frits zijn zwager in Barchem identificeert. In eerste instantie wordt Jan begraven in Barchem. Later wordt hij bijgezet in het familiegraf in Wassenaar. Uiteindelijk krijgt deze held een plaats op het ereveld in Loenen. In hetzelfde graf rust ook het lichaam van zijn zus Niekje.

In 1949 krijgt Jan Kessler postuum de Bronzen Leeuw ³.

In de jaren 80 ontvangt hij eveneens postuum het Verzetshedenkingskruis ⁴.

De naam Jan Kessler staat vermeld op het gebrandschilderde raam op het VCL aan de Van Stolkweg in Den Haag. Ook komt zijn naam voor op de gedenkplaat in de aula van de TU in Delft.

In 1985 is een plaatselijke aannemer bezig met werkzaamheden in het Houten Huis aan de Stoeplaan. Ben Noordervliet, één van de werknemers, vindt op de eerste verdieping verstopt achter een plank wat paperassen. Het zijn foto's en wat oude brieven. Op dat moment weet Ben niet goed wat hij ermee moet en besluit om ze veilig te stellen en mee te nemen naar huis. Dan in de zomer van 2022 wordt hij attent gemaakt op een artikel in De Wassenaarse Krant waarin verslag wordt gedaan van de plaatsing van een struikelsteen op de Stoeplaan 17. Middels de huidige bewoners, de familie Nijman, wordt contact gelegd met Margo, de zus van Jan Kessler. Het is een ontroerend moment wanneer zoveel jaar na de oorlog deze documenten worden overgedragen en zo hun uiteindelijke bestemming hebben gevonden.

Struikelsteen Jan Kessler voor het ouderlijk huis aan de Stoeplaan, juni 2022 (foto Jan Braakman).

³ De Bronzen Leeuw is een koninklijke onderscheiding voor militairen en burgers die voor de Nederlandse Staat strijd geleverd hebben en daarbij bijzonder moedige en beleidvolle daden bedreven hebben.

⁴ Vanaf 1981 worden de eerste Verzetshedenkingskruisen uitgereikt. Het is een nationale onderscheiding voor deelnemers aan het verzet tegen de bezetters van Nederlands grondgebied in de Tweede Wereldoorlog.

Dankwoord

De Werkgroep Stolpersteine Wassenaar wil haar grote dank uitspreken aan degenen die op welke wijze dan ook hebben bijgedragen aan het realiseren van het leggen van deze tweede serie Stolpersteine in Wassenaar.

Ook dank aan de gemeente Wassenaar die het project Stolpersteine mogelijk heeft gemaakt en ondersteund. Bijzondere dank voor Cora in 't Veld-Janse en Lisette van Koppen-Smiths van het gemeentearchief, Marco Colpa en zijn team voor hun toewijding bij het plaatsen van de stenen en de medewerkers van de facilitaire dienst.

Onze dank gaat tevens uit naar de nabestaanden die ons veel belangrijke informatie verschaften en naar de huidige en vroegere bewoners van de vijf adressen.

Verder dank aan de Kievietkerk en de Kievietschool voor hun bijdrage aan de steenlegging.

Tenslotte gaat onze dank ook uit naar de Historische Vereniging Oud Wassenaar en een privépersoon die de publicatie van deze brochure door sponsoring mogelijk maakten.

Bronnen

Margo Heikens-Kessler
 Familie Rosen Jacobson
 Jim Hartog
 Jan Braakman
 Annick Nijman
 Familie Jüdel
 Familie van Dam

Joods Monument
 NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies
 Westerborkportretten
 Oorlogsgravenstichting
 Arolsen Archives
 Gemeentearchief Wassenaar
 De Wassenaarse Krant
 Biografisch Woordenboek van Nederland
 Biografisch portaal van Nederland
 Delpher
 Wikipedia

Literatuur

F.R. Hazenberg e.a., *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*, Wassenaar 1995.
 Eduard Jacob Rosen Jacobson, *De Sprong, Herinneringen 1940-1945*, Wassenaar 2015.
 Jan Braakman, *Onland. Het geheime leven van Jan Kessler*, Zwolle 2015.
 Annick Nijman, *Herinneringen aan Jan Kessler*, Wassenaar 2022.
 Paul Citroen, *De tekenaar Henk Hartog, 1915 – 1942, een herdenkingsboek*, Den Haag 1947.
 Lucas Ligtenberg, *Mij krijgen ze niet levend, de zelfmoorden van mei 1940*, Amsterdam 2017.
 Angela Dekker, *Diplomaat van de Tsaar, de ballingen van de Russische revolutie*, Amsterdam 2013.
 Marcel Teunissen en Victor Freijser, *Schone eenheid, stedenbouw en architectuur van de Nieuwe Haagse School*, Den Haag 2008

Colofon

Deze publicatie is een initiatief van de Werkgroep Stolpersteine Wassenaar bestaande uit Evelyn Hompes, Margaret de Vos van Steenwijk, Ingrid Sachumsky, Charlotte Veldkamp, Kees Neisingh, Niek Kat en Ton Beijersbergen en werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Historische Vereniging Oud Wassenaar en een particuliere gift.

Teksten en samenstelling:

©Ton Beijersbergen

Foto's bij de teksten over Judith Rosen

Jacobson-Ferares en Henk Hartog:

Familie Rosen Jacobson en Jim Hartog

Fotografie:

Mariëtte van Lit-Pieterse

Vormgeving:

Annemiek van der Meulen

MillShip Graphic Design

Uitgave:

Historische Vereniging Oud Wassenaar

Werkgroep Stolpersteine Wassenaar

Informatie:

www.oudwassenaar.nl en/of

www.wassenaar.nl

Oplage 800

Gemeente Wassenaar

Wassenaar, november 2022

Stolpersteine in Wassenaar

In november 2017 nam de Wassenaarse Gemeenteraad een initiatief motie van Groen Links aan om in Wassenaar Stolpersteine te plaatsen. De werkgroep Namenlijst kreeg de opdracht dit uit te werken en te realiseren. De werkgroep valt onder de Historische Vereniging Oud Wassenaar en wordt ondersteund door de gemeente en werkt onder de naam “Werkgroep Stolpersteine Wassenaar”. De werkgroep hoopt voor zoveel mogelijk van de ongeveer honderd Wassenaarse joodse slachtoffers in de nabije toekomst struikelstenen te plaatsen.

De eerste achttien Stolpersteine in Wassenaar werden geplaatst op 25 en 26 november 2021.